

העם", הגלופות המשומשות של אותו עתון, שגודלן היה מותאם, כמובן, למתכונת שלו; גם סוכנות הידיעות הסינית סיפקה ל"קול העם" גלופות משלה. המערכת והדפוס היו תחילה, עוד בימי המנדט, ברחוב לבנדה בתל אביב. העתון הוצא בתנאים לא תנאים. הליינוטייפ הישן היחיד התקלקל לעתים קרובות ו"האיש שעל הטכניקה" התרוצץ בבתי דפוס אחרים, כדי להשלים בהם את השורות החסרות. המחלקים ישנו במקום על ערימות נייר עתון, כדי שלא יטרדו על ידי חיילים בריטים, שסיירו באזור. פעילי מפלגה נהגו לבוא עם שחר, ליטול חבילות עתונים לחלוקה באזור מגוריהם. הבניין הדו קומתי ברחוב אילת ביפו, שאליו הועברה המערכת, נראה בעיני העובדים כארמון. גם כאן שכנו המערכת והדפוס יחד. במכונות הדפוס המיושנות הודפס לא רק "קול העם" היומי, אלא גם "לזוינינו": השבועונים ביידיש, בבולגרית וברומנית והירחון בפולנית. בהונגרית יצא לאור שבועון משוכפל ואילו השבועון בערבית, "אל איתיהד", נערך והודפס בחיפה.

לכל העובדים שולמה משכורת אחידה, החל בעורך הראשי וכלה בשליח. היא היתה מיזערית, הרבה מתחת לשכר המינימום המקובל. בשנות החמישים, כאשר מורה מתחיל השתכר מאה עד מאה ועשרים ל"י, קיבלו עובדי "קול העם" שישים וחמש ל"י לחודש. גם משכורת זו שולמה לעתים קרובות באיתור או כלל לא. קרה לא פעם, שעובדי העתון התחננו ל"מפרעה של שתי לירות". נוסף על כך, עובדי העתון לא היו פטורים מהשתתפות במגביות התכופות להצלת העתון, וגם תרומותיהם נעו בגובהה של חצי משכורת עד משכורת חודשית אחת. באותם ימים היו נפוצים בציבור סיפורים על "הכסף ממוסקבה", שמקבלת מקי. מגיסוני האישי יכול אני להעיד, כי כספים אלא לא היו ולא נבראו. מכל מקום, מעולם לא הרגשנו בקיומם, לא בעתון ולא בכיסינו.

תרצאת מצוקה זאת היתה תחושה של שותפות. חברי המערכת היו כמשפחה אחת: חברי המפלגה ואוהדיה היו לא רק קוראי העתון, אלא גם מממניו ומפיציו. במיוחד היה מקובל, שבמפעלים, בהם התנהל מאבק מקצועי או שביתה, הפיצו חברי הסניף המפלגתי את גליונות "קול העם", שבהם דווח על השביתה. דרך אגב, שיטת הפצה זו הייתה אילון רציני ביותר לדיוק בדיווחים: כל טייה מן האמת, ולו גם בפרט הטפל ביותר, עירערה את אמינות העתון וביטלה לחלוטין את ערך פעולת ההפצה במקום.

למותר לציין, כי שעות העבודה במערכת היו בלתי-מוגדרות, וכל אחד היה מעין כל-כו. התפקידים התחלפו לפי הצורך. מי שכתב יום אחד את מאמר המערכת, מצא עצמו למחרת בתפקיד מגיה; מי שכתב ביקורת קולנועית, שימש גם כתב ספורט או כתב לעניינים מוניציפליים. בימי הטובים היו ל"קול העם" שני כתבים בכל אזור תל אביב, והיה עליהם להקיף את כל התחומים. העתון נעזר בפעילי המפלגה, שכל אחד שימש גם כתב מקומי מתנדב. ברור, כי המעלה העיקרית של הללו (במיוחד בשנות העלייה הגדולה, כאשר יריעת העברית עוד לא היתה נפוצה) היתה רצונם טוב.

שתי שפות – וקול אחד

כפי שכבר צויין, בניגוד לרוב הגדול של העתונים, "קול העם" לא היה בשום צורה חלק מן הממסד. אף שהעתון ענה על הקריטריונים הנדרשים,

בשלהי השלטון הבריטי בארץ הוקל במקצת לחץ השלטונות על המפלגה הקומוניסטית (אז: הפלשתינאית-קומוניסטית) והיא הגיעה למעמד חצי-לגאלי. אחת הפעולות הראשונות שהמפלגה הקדישה להן אמצעים ומרץ, היתה הפיכתו של שבועונה, "קול העם", לעתון יומי. האמצעים שנדרשו לכך הטילו על חברי המפלגה מעמסה, שקשה להעלותה על הדעת: תרומות בגובה משכורת חודשית ואף יותר היו תופעה שיגרתית. מספרים על אליהו גוזינסקי (שב-1949 ניספה בתאונת-מטוס, בדרכו חזרה משליחות של גיוס עזרה לישראל), כי יום אחד הסתגר במועדון עם חברי סניף של המפלגה והכריז, שאיש לא ייצא משם עד שלא יגויס הסכום שנקבע.

מאמץ אירגוני וכספי כביר זה שיקף את החשיבות, שהקומוניסטים ייחסו, מאז ומתמיד, לעתון המפלגתי. גם לנין השיב, בראשית המאה, על השאלה "מה לעשות?" – "בראש וראשונה לייסד עתון כלי-ארצי"; עתון, אשר לפי הגדרתו צריך לשמש כמסביר קולקטיבי, תועמלן קולקטיבי ומארגן קולקטיבי. מאז ייסודו של "קול העם" ועד הפסקת הופעתו, ראו בו מנהיגי המפלגה כלי חשוב ביותר, ובראש וראשונה באמצעותו הסבירו את רעיונותיהם, פיתחו את מדיניותם וגם הודיעו על השינויים ולעתים על התהפוכות בה. הם עשו כן באמצעות מאמרים ארוכים מאד, שהשתרעו על פני עמוד שלם ואף יותר והופיעו בדרך כלל בגליון יום ו'. בקרב חברי המפלגה היתה נפוצה באותם ימים אנחות-תלונות של אחד הפעילים: "אני יודע, שיש משהו חרש במאמרו של החבר מיקוניס: אבל מדוע החדש הזה הוא בין הטור השמיני החדש של המאמר?"

ייאמר עם זאת, שבכך לא היה "קול העם" יוצא דופן. כמעט כל העתונות "הרצינית" של ראשית ימי המדינה היתה מפלגתית, כמעט לכל מפלגה היה בטאון משלה, ובכולם התפרסמו מאמרים של המנהיגים, שהיו לא פחות ארוכים מאשר ב"קול העם". "חרות", "הבוקר" – ולאחר מכן "היום" – "זמנים", "הצופה", "המודיע", "שערים", "על המשמר" (ולאחר הפילוג במפ"ם גם "למרחב") – כולם היו בטאונים מפלגתיים; למפא"י היה עתון ערב, "הדור"; ו"דבר", אף שלהלכה היה בטאון ההסתדרות, למעשה היה עתונה של מפא"י, ולא ניתנה בו כמעט דריסת רגל לחברי מפלגות אחרות.

כעתון מפלגתי השתלב, אפוא, "קול העם" במערך העתונות בימים ההם; עם זאת, הוא היה יוצא דופן בדלות אמצעיו ובהיותו לחלוטין מחוץ לממסד. אמנם, גם שאר העתונים היו רחוקים מעשרות העמודים הנהוגים היום; אבל גם על פי קני-המידה שהיו מקובלים אז, "קול העם", על ארבעת עמודיו במתכונת קטנה (כמו זו של "ידיעות אחרונות" בימי חול), היה חריג. מה גם, שבגלל קשיים כספיים היה לעתים הכרח לצמצם את המתכונת לשני עמודים בלבד. הדף הבודד הודפס באותיות וזעירות ("6 פונקט"), כדי לדחוס בו חומר רב ככל האפשר. צילומים היו נדירים, כיוון שהגלופות היו יקרות מדי. העיתור המקובל היחיד של הרשימות היה צילום של מנהיגי המפלגה, מנהיגי ברית המועצות וגם מדינאים ישראלים בכירים (הללו הופיעו, לעתים קרובות, בדמות קאריקטורות). מחוסר ברירה, התפרסמו אותם צילומים עשירות פעמים. מאוחר יותר, על פי הסדר מיוחד עם "רודה פראבו" הצ'כי, נשלחו בדואר מפראג ל"קול

במה עיקרית לליכון הבעיות, שהביאו בסוף להתפלגותה של ר"ק ממק"י. ה"נפץ" של הוויכוח היה מאמרו של שמואל מיקוניס, "באוני בן בלה" (בספטמבר 1964). המאמר נכתב במוסקבה, שם קיבל מזכ"ל מק"י טיפול רפואי. באותו זמן הגיע לבירת ברית המועצות נשיא אלג'יריה, אחד בן-בלה, כדי לקבל לידיו את "פרס לנין לשלום". באומרו בטקס קבלת הפרס קרא בן בלה לחיסול מדינת ישראל. מיקוניס גינה במאמרו את הגישה של בן בלה. המאמר נשלח ל"קול העם", אך בטאונה הערבי של המפלגה, "אל איתחיד" סירב לפרסמו. סירוב זה היה הבקיע הראשון בתודעתם המושרשת של חברי מק"י, כי המאפיין העיקרי של מפלגתם הוא, שהיא מוכרת בשתי שפות — עברית וערבית — אך בקול אחד. אולם בלי הוויכוח הפומבי בנושא זה מעל דפי "קול העם" ייתכן מאד, שהנהגת המפלגה היתה מצליחה לטשטש את חילוקי הדעות שהתעוררו.

חותם מעמדי

כאן המקום לדון באופיו המפלגתי של "קול העם" — ובהקשר זה של כל בטאון מפלגתי אחר. בעבר — בראשית ימי המדינה — היה למונח "עתון פוליטי" צליל חיובי, לעומת המונח "עתון מסחרי", שנחשב נחות יותר. כיום התהפכו היוצרות, והעתונים המפלגתיים, במידה שנתרו בשטח, נאלצים להיאבק בתדמית שלילית של גישה חד-צדדית ומשוחזרת, כביכול, לעומת גישתם האובייקטיבית, לכאורה, של העתונים הבלתי-מפלגתיים. הבחנה זאת נראית לי בלתי-רלבנטית. כל עתון, מפלגתי או בלתי-מפלגתי, חייב להיות ראשית כל עתון ולהקפיד על הנורמות העיתונאיות של דיווח אובייקטיבי ומדויק. העתון המפלגתי נבדל מן הבלתי-מפלגתי בהתמחותו בנושאים, שהם מעניינם המיוחד של קוראיו (במקרה זה של בוחריו המפלגה ואוהדיה), כשם שעתון ספורט מתמחה בענייני ספורט ועתון כלכלי בענייני כלכלה. אי-אפשר לציין לגנותו של עתון מפלגתי, שהוא עוסק בהרחבה יתרה בענייני מפלגתו, שכן זה ייעודי; אך אפשר לטעון כנגדו, אם בשם הגישה המפלגתית או למענה הוא מעוות עובדות או מעלים דיווחים על עניינים "לא נוחים". מבחינה זו, "קול העם" מילא את ייעודו ואת צורכיהם ודרישותיהם של קוראיו, כאשר פרסם בהרחבה את הנאומים של מנהיגי המפלגה; כאשר ייתר מדורים מיוחדים לענייני תנועת הפועלים ולבעיות התנועה הקומוניסטית; וכאשר הקדיש יום יום כמעט רבע מהיקפו למאבקי העובדים. משימה זאת מילא בהצלחה. על פי ידיעתי האישית, עתוני הערב (שאו עדיין היו, אם לא עתוני ערב ממש, לפחות עתוני צהריים) נהגו להתעדכן על פי "קול העם" ולהשלים את כתבותיהם בתחום זה. כפי שכבר ציינתי, דיווחים אלה היו מדויקים, ולו רק — אך לא רק — בתוקף האילוצים החיצוניים של ביקורת יומיומית קפדנית של הנוגעים בדבר, שבקירבם הופץ העתון.

כמובן, שהיו חריגים. אלה נגעו בראש וראשונה לענייני ברית המועצות, אשר כפרקי זמן שונים, במיוחד בעת התהפוכות הגדולות במדיניותה, לא סופרה עליה ב"קול העם" "כל האמת ורק האמת". עם זאת, גם בתחום זה הושקע ברוב המקרים מאמץ אינטלקטואלי גדול, לפרקים פאתטי אך כן, למצוא הסבר מתקבל על הדעת לשינויים במדיניות הסובייטית. ככלות הכול, כאשר החרפו הסתירות בין דמותה

עורכו לא צורך לוועדת העורכים (עובדה, שבאופן קצת תמוה לא צויינה במאמר בנושא ועדת העורכים בגליון הראשון של "קשר"). האקסיומה של בן-גוריון — "בלי חירות ומק"י" (במקרה זה בראש וראשונה "בלי קול העם", אם כי עם "המשקיף" ו"חרות") מצאה את ביטוייה במדיניות ההזמנות לאירועים שונים. בתנאים אלה, ליקוט המידע — גם מידע שלגבי עתונים אחרים היה בבחינת שיגרה — היה כרוך לעתים קרובות בהרפתקאות לא קטנות. "קול העם" היה חשוף בצריח: כשביל השלטונות שימש מטרה בלתי פוסקת להתנכלויות. הדבר מצא ביטוי, בין השאר, בניסיונותיו של שר הפנים ד"ר, ישראל רוקח, להפסיק זמנית את הופעת העתון, בעילות ותואנות, שבתנאים של היום היו מעוררות השתאות וגם גיחוך. הופעת העתון אכן הופסקה כמה פעמים לשבוע ימים — צעד הנקוט בימינו, וגם הוא לעתים רחוקות בלבד, רק כלפי עתונים ערביים כמזרח ירושלים. "קול העם" הצליח לעקוף את צו הסגירה: מדי יום הופיע בכותרת אחרת — "קול השלום", "קול העצמאות" ו"הוצאה חד פעמית" של אחד מחברי הכנסת של מק"י. אחת התביעות המפורסמות נגד "קול העם" הוגשה, למשל, בגלל פרסום קריקטורה של מי שהיה אז שר החוץ האמריקני, ג'ון פוסטר ראלס, שעל פי הטענה היה בה כדי "להעליב נציג של מדינה ידידותית". בין עדי ההגנה הופיע גם מרדכי בנטוב (שהיה אז עורך "על המשמר"), אשר העיר בנימה לעגנית, כי ראלס "גם במציאות איננו אדוניס". לפרסום מירבי זכה, כמובן, המשפט "בן גוריון-קול העם", שהוגש נגד העתון ב-1949 בגלל מאמר ראשי, שבו כונה בן גוריון "בוגד". המשפט הסתיים בנצחונו המוסרי של העתון (הוטל עליו קנס סמלי בסך לירה אחת).

פרשה מפורסמת עוד יותר קשורה לסגירת "קול העם" על-ידי שר הפנים ישראל רוקח. במאמר ראשי האשים העתון את ממשלת ישראל שהיא מגייסת צבא למלחמת קוריאה. שר הפנים רוקח השתמש בסמכונו לפי פקודת העתונות והורה לסגור את העתון לשבוע. "קול העם" פנה לבג"צ וזה ביטל את הסגירה, בקובעו שסמכות שר הפנים קיימת רק אם יש בפרסום סכנה מיידית ומוחשית, "קרובה לוודאי", לסיכון שלום הציבור, ואילו במאמר לא היתה סכנה כזו. פסק הדין נחשב כיוצר חופש הביטוי במשפט הישראלי (וראה בג"צ 73/53, "קול העם" נגד שר הפנים, פסקי-דין של ביה"מ העליון, כרך ז', עמ' 871).

כיוון ש"קול העם" לא היה חלק של הממסד, לא ראה העתון חובה לעצמו להעלים אירועים ותופעות, שהממסד היה מעוניין להעלים. העתון הופיע לעתים קרובות עם כתמים לבנים של מחיקות הצנזורה, וניהל מאבק בלתי פוסק — ויש לציין: רב תושיה — עם הגבלותיה. חריף במיוחד היה המאבק למען פרסום העובדות על הטבח בכפר קאסם, ערב מיבצע סיני ב-1956. נדמה לי, שמי שיעין היום בפרטי הפרשה ההיא, יעמוד בנקל על השינוי שהתחולל מאז בגישה הכללית של כלי התקשורת הישראליים, כיחוד בעקבות מלחמת יום הכיפורים. היום "קול העם" בוודאי לא היה מבודד בשאיפתו לתת פרסום לפרשה מסוג זה — שאיפה, שבגללה הצטייר אז בעיני רבים מאד כניצב "מחוך למחנה".

קורות פרשת השב"כ יכולות להעיד על מגמת השינוי. בשלב מאוחר יותר, קידמה שאיפה עיתונאית טבעית זו לחשיפת עובדות גם את ההתפתחויות במק"י עצמה. היה זה "קול העם" ששימש

באזוני אהמד בן-בלה

מאת שמואל מיקוניס

התעלם מההתפתחות התיאורית והיא לא מפחית מערכה, אם בן-בלה מגדיר אותה כ"מלאכותית".

עניין אחר הוא צערו של בן-בלה על גורלו המר של העם הערבי האיי. זהו צערם העמוק ונושא מאבקם של הקומוניסטים הישראליים מהרגע זה-ראשון ועד היום הזה, עוד מאותו זמן אשר בו היה בן-בלה רחוק מהבעיה הזאת; אנתון, בכל אופן, לא שמענו את קולו בגידון, אלא בשנה-שנתיים האחרונות. יש רק להשער על כך שבמידה שהקול הזה נשמע וכפי שהקולות נזחו את אותן העמדות שהחלים רב היה בזה, והשוכחות הנחוצות של העם הערבי האיי לא באו לכלל מי-מוש בשנתן, בהתאם להחלטות הא-איי, "הפתרון" המרומז של "אחמד בן-בלה לעם הערבי האיי והכרת נכונותו להעניק את כל תמיכתו, לק-רב שלו" (של העם הערבי) אינם מבשרים כל טוב לעם הזה; הם רק מערימים משולשים בדרך מאבקם מפלגתו הקומוניסטית והחוגים הד-מוקרטיים האחרים, בדרך המאבק היהודי-ערבי המשותף בישראל גופא למען שינוי יסודי במדיניות ובשלטון הישראלי למען תכיר ישראל בנכונות הלאומית הצדוקה של העם הערבי האיי כדרך להכרת המדיניות הערביות במדינת ישראל ובנכונותה הנחוקה-יור, כדרך לחיטול הסכסוך הישראלי-ערבי בדרכי-שלום. זהו הקרב המכריע ורשאים אנו לתבוע מפל אנטי-אימ-פריאליסטי ודמוקרטי ערבי ולא-ערבי תמיכה ועזרה לקרב הזה ולא הפרעה.

יש ויש סיכוי יריאלי למגיעת מלה-מה ישראלית-ערבית ולפתרון שלום של הסכסוך — נאמר בהחלטות המ-שב 15-של הוועדה של מקי"מ — הילת יולי ש-ז והסיכוי הזה מות-נה: בהתבוננות בהצטרפותה של המע-רה למיפנה אנו לתבוע מפל אנטי-אימ-פריאליסטי ודמוקרטי ערבי ולא-ערבי תמיכה ועזרה לקרב הזה ולא הפרעה.

ההתפתחות העולמית בכיוון דו-קיום בשלום יסייעו למימוש הסיכוי הזה. הוויכוח שלנו עם נשיא אלג'יריה, או עם נשיא קעים בשאלת איי-ה-עצמון המוחלט שלנו על שילתם ה-כוללת את עם ישראל ומדינת ישראל, לא מצד ולא איננו אוחזנו גם בעת-ה-מלהמון תמיכה סולידארית בכל הצד-דים החיוביים שבמדיניות החוץ והפ-נים והם מלאכים ונכבדים — של ממ-שלות אלג'יריה וקעים. עקבנו ונוסיף לעקוב באהדה ובסולידאריות אחרי ה-טורית אינטרנציונאליסטית אחרי ה-מאבק של עמלי אלג'יריה וקעים ל-הכשחת ההתפתחות הסוציאליסטית של ארצותיהם. יתר-על-כן: בהדג-י שנו את יחסנו החיובי לתמורות הכל-ליות והחברתיות החשובות באותן הארצות ובדחינו את ההכרעות העו-י-נות של שליטתן, כלפי ישראל, הי-מאמינים אנו, כי בכל שיתחולקו ה-י-רים ושיתוף-הפעולה הידידותיים בין אלג'יריה וקעים לבין ברה"מ, ככל שהן תתפתחנה כביוון פרוגרסי-בי כלל ששתנה המדיניות הישראלית כביוון אי-התלות באימפריאליזם זה-הכרה בנכונות העם הערבי האיי, כן גם ייעלמו שם הגילויים השוביניים כלפי ישראל.

מוסקבה, בית-החולים, סוף אוגוסט 1964

מפסע; לאחר שהציג ה-6 האמריקאי השיט את יחידותיו הצבאיות לקריבת-הופי פטריסין כחלק של מזימה אימ-פריאליסטית להשתלט על קפריסין ולהפוך אותה לבסיס צבאי של נא-ט"ו; לאחר ההפצצה האמריקאית ה-רצחנית של טריטוריה צפון-וויטנא-מית ברצועת החוף של מפרץ טונקין, שהיוותה פרובוקציה חמורה כלפי שלום העולם; בזמן שהאימפריאליס-טים הבריטיים ממשיכים לנרוע הרס-בדרום-ערב והאימפריאליסטים האמ-ריקאיים — באמצעות ערב הסעודית ושליטיה — ממשיכים בהתערבותם ה-צבאית, בהימנעם בעזרתם של המל-כנים החיננים . . . כלפי ה-ה-תוקפנות, "הטרייה" הזאת, כלפי הא-ימים האלה על השלום במזרח התיכון ובדרום-מזרח אסיה — אי מלה, אי רימז בנאום-השלום של בן-בלה כלפי מישוה מהכוחות האלה! על כולם עולה ועל כולם מאפיל האיום על ה-שלום מצד מדינת ישראל — נאום בן-בלה.

איך לנו, לקומוניסטים הישראליים, כל רצון וכל אינטרס לחפות על מדי-ניות-הכוח של שליטי ישראל — הן כלפי הארצות הערביות והן כלפי ה-אוכלוסייה הערבית בישראל גופא, כל-עוד מרתקים שליטי ישראל את ארצנו למרכבת האימפריאליזם, של ארדי"ב במיוחד, קיימת הסכנה שהם יסבכו את ישראל בהרפתקאות צבא-יות ובתוקפנות אימפריאליסטית נגד-תנועות אנטי-אימפריאליסטיות בא-זור. הסכנה הזאת אינה ודאית, אבל היא אפשרית ומפלגתנו הקומוניסטית-עומדת בראש מאבק נמרץ בכלל-נרתע נגד אפשרות כזאת, נגד כלל-המדיניות הפרו-אימפריאליסטית ה-האנטי-לאומית של שליטי ישראל. אולם, מכאן, ממצאות ממשית זאת ועד לתיאור הקאריקטוראלי של בן-בלה — מה רב המרחק!

נשיא אלג'יריה גם אינו מתעניין בדפרינציאציה המעמדית והפוליטית של העם בישראל ואינו מבדיל בין החוגים השליטים לבין המוני העם וה-אוטרופיה הדמוקרטית לחוגים הש-ליטים ולמדיניותם. ליריבו עצם הקמתה של מדינת ישראל, "המלא-כותית", עצם קיומה של המדינה הוא "האיום, המתמיד" על השלום . . . בנ-קודה זאת אין לנו כל ששה משותפת עם בן-בלה.

בן-בלה ללא ספק יודע בעצמו, כי את הקונפציה השובינית הזאת כלפי עם ישראל ומדינת ישראל דוחים כל כוחות השלום והסוציאליזם העקביים, שבראשם ברית-המועצות. בן-בלה אינו יכול לשל לדעת, כי בתוקף הת-פתחות היסטורית ובתנאים היסטוריים מסוימים הפתחה פלתיגיה מארץ-חד-לאומית ערבית לארץ דו-לאומית ערבית-יהודית; כי עצרת ארגון הא-מות המאוחדות הכירה במציאות הז-ה שהי וההחלטה לטובת הבטחת זכות ההגדרה העצמית של שני העמים — הערבי והיהודי, לטובת הקמתן של שתי מדינות עצמאיות ודמוקרטיות בפלתיגיה — ערבית ויהודית. ברית-המועצות ומדינות השוביניות הער-ביות, כזכור, נתנו את כל תמיכתן הערוגית, המוסרית-פוליטית לפתרון הזה, לפתרון הכולל. זה לא רציני ל-

גיוס דעת-קהל אוהדת לתמורות הכל-ליות והסוציאליטיות החשובות באל-ג'יריה ובמצרים ולמדיניות-החוף ה-אנטי-אימפריאליסטית שלהן, ולעולם לא התקבלנה על דעת אותו מתנה ה-שלום והסוציאליזם העולמי האדיר, אשר בעזרתן השתחררו ארצות אלה ואחרות מעול האימפריאליזם ואשר בעזרת-האחים שלו הנדיבה והסרת-הפניות הן התבנינה גם את עתידן המ-אשר.

כל פטריזט ערבי המעוניין בכנות בפתרון-של-שלום, נכון וצודק של הבעיה האייית, כל פטריזט ישראלי המעוניין בכנות בחיטול הסכסוך ה-ישראלי-ערבי בדרכי-שלום, ימצא את השושבה הרצינית, העקרונית, הריא-ליסטית והצודקת לחילוטן בפרוגא-מה ובמאבק רב-השנים של מפלגתו הקומוניסטית הישראלית, אשר לפי על ישראל להכיר בנכונות הלאומית הצדוקה של העם הערבי האיי. זאת הדרך להכרת המדינות הערביות במ-דינת ישראל ובנכונותיה הצדוקה. ה-הכרה החדידת בנכונות הלאומית ה-צדוקה של העם הערבי האיי ועל עם ישראל היא היסוד היחיד לחיטול הסכסוך הישראלי-ערבי, להשכנת שלום צודק ויציב בין ישראל והאר-צות הערביות, דבר שיהא תואם אל אינטרס המאבק האנטי-אימפריאליס-טי את אינטרס הבטחון והקידמה גם יחד של העמים הנוגעים-בדבר.

התעוררתי לכתוב את השורות האלה לאחר שקראתי את הנאום המלא של נאום אחמד בן-בלה ב-13 באוגוסט ב"ארמון העמים" של העיר אלג'יריה לרגל קבלת את הפרס הבינלאומי על-שם לנין, "בעד היוק השלום בין העמים".

מידה נאה גילה נשיא אלג'יריה בנ-אום זה, כאשר הכיר בכך שהפסי-ניתן כמות הקורה לעם אלג'ירי בעד סבלותיו במאבקו ההרואי לשחרור לאומי וסוציאלי, לגחצון עניין השלום בין העמים, רושם מרוב מבלקת-מש-אירים אותם הפרקים בנאום הודון, שהוקדש באוהרה טבעי לשאלות הש-לום והמלחמה, בהם מנע אחמד בן-בלה מלקרוא בשם המפורש את אלה המסכנים את השלום ואת אלה הנמנ-ינים עליו, את אלה המודקקים לעינים מלחמתי ואת אלה המודקקים למרים של שלום, כן מוזר, מאד, לשמוע מפיו את הנאום של "אלה ואלה" ב-אומרו, כי "הצבת נשק גרעיני בא-זורים מסוימים — היא זה למטרות התקפה או למטרות הגנה — מגדילה את סכנת המלחמה" . . . אולם, הת-הירות" אצל נשיא אלג'יריה המלחמה רק כאשר הוא מעיף עיין על המורח התיכון, מכל חלקי העולם ומכל היב-שות ומכל הארצות הוא, "מלתי" בנ-אום זה, "לאחר" מקום אחד היחיד ה-מאיים על השלום במזרח התיכון, ומ-שם — על העולם כולו; המקום הזה — מדינת ישראל. וכן הוא או-מר: "אני צריך לציין את האיום ה-מתמיד על השלום במזרח התיכון, ומכאן — על כל העולם, אותו מהווים הכינון והתמיכה במדינת ישראל המ-לאכותית" . . .

צאו ראו: הנאום נגאם 3-4 ימים לאחר ההפצצה האכזרית של קפריסין ע"פ חיל-האוויר התורכי, אשר מתנה ע"פ פני האדמה 20 כפרים קפריסאים ורצחה ופצעה מאות קפריסאים

המפלגה הקומוניסטית הישראלית, ואגדת בתוכה עמלים יהודיים ו-ים כאחד, והוגים למוקראטיים א-ם ודי ניכרים בארצנו עקבו באה-ל עמוקה אחרי המאבק ההרואי של אלג'יריה לשחרור הלאומי מעול ולוונאליזם הצרפתי. במשך כול-נות המאבק הצודק ורב-הקורבנות ל העם האלג'ירי, בהנהגת הפלי'ן-נגנו אנתון והאחרים — את הסו-דאריית שלנו את המיכתנו המוס-ת-פוליטית במאבק הזה מעל במות גסט, התמדדות ומסודות ציבורי-ים אחריה, מעל דפי העיתונות, בהפ-תל ובאספות-עם. יטיסנו את דעת-הול בישראל לצידה של המהפכה ולגיירית נגד הקומוניאליסטים ה-פתיים וידידותם בקרב החוגים ה-ליטים בארצנו.

הסולידאריות שלנו והתמיכתנו בבה-ה-האלג'ירית העמיקו עוד יותר או עברה היא משלב של כיבוש ה-ומאות הפוליטית לשלב של בינוי עצמאות הכלכלית ופתרון מתקדם ל הבעיות החברתיות; מאז עלתה המפכה האנטי-אימפריאליסטית של-ש: של תמורות כלכליות וסוציאליטיות ודיות בעלות אופי סוציאליסטי. קי-נגו בברכה את המאבק של נשיא אלג'יריה בן-בלה ותבריו בתוך ה-י"ן ומחוצה לו נגד הכוחות הפרו-אימפריאליסטיים, האנטי-דמוקראטיים אנטי-סוציאליסטיים ובעד הדרך של-גייר אל הסוציאליזם, הנתמכת מ-לב ובאופן הנאמן והעקיב ביותר ל-ידי הקומוניסטים האלג'יריים.

העמדה הזאת של הקומוניסטים ה-וראליים היא עמדה עקרונית, הנו-נת מהיסוד האינטרנציונאליסטי פטריזט עליו משתנת המדיניות ל-מפלגתנו הקומוניסטית, מאנאמן-ים אלא בעמדה הגדול בן-נגנו של הע-ם לשלום, העצמאות והעקביות הלא-גות, הדמוקרטיות והסוציאליזם. הת-מתחו על כל בעל ארץ שהיא בדרך שחרורו הלאומי והסוציאלי-מה-נה תרומה למאבק של כל העמים והאחרים, כולל עם ישראל, למאבק ילללי של האנושות המתקדמת וה-לום העולם והקידמה החברתית וה-גיבולות וההצלחות של המהפכה אלג'ירית מסויעות אובייקטיבית גם ל-מאבק הפרוגרסיבי והמהפכני ב-ישראל — ולהיפך. זהו קשר-גומלין יצד ומובן לא רק לעמלים הסוציאליסטיים, אלא גם לכל אדם מתקדם אינו לקוי בדעות לאומיות קדומות ושוביניות כלפי הוולת. בקשר-גומ-ינים: שבעי החיובי זה חל בשנה-שנתיים אחרונות גיבול מצער ומויק, מאז יל אחמד בן-בלה דווקא לשלם באו-כלתי-נגבו ובלתי-אחראי בעביה-שליטתית, שיפול זה במהותו עומד יחידה מוחלטת לאותם העקרונות יבהם הוא עצמו דוגל הו בזירה ה-יגלאומית והו בג'יריה גופא.

ההכרעות וההחלטות של נשיא אל-יריה, אחמד בן-בלה, בשאלה הפ-לתיגית, מעידות על אחת מן ה-ינים: או על אל-הבנת השאלה הז-נה, או על עיוורון פוליטי מדינת-נחון. הקומוניסטים הישראליים, ה-עקבים כל השנים לטובת פתרון צו-ק של בעיית איי, יכולים היינו ק לשמוע שלמאבק כזה הצטרף גם בן-בלה, לולא ראה כתנאי להצ-חת המאבק הזה את האשליה החר-יקנית והמסוכנת של שילת זכות יומה ועצם קיומה של מדינת ישראל. בחינה זאת אין עמדתו של בן-בלה אנטי-אימפריאליסטי שונה במאומה מעמדתם של החוגים הפרו-אימפריא-

מיומון – לשבועון

מן הדין יהיה לציין, כי לא מתוסר ברירה בחרו עובדי העתון כעבודה בעתון קטן ונדרף ובשכר תת-מינימלי. במרוצת השנים, לאחר הפסקת הופעתו של "קול העם" מצאו כמעט כולם מקום בעתונים אחרים – אף ההסתיוגיונית הפוליטיות מקבלתם לעבודה של יוצאי "קול העם" – וזכו בהם למעמד מכובד ולהערכה. עם עובדי "קול העם" והמשתתפים בו נמנו בתקופות שונות, בין השאר, המשוררים אלכסנדר פן, חיה קדמון, דוד אבידן, יהודה אופן, יאירה גנוסר, יעקב בסר; המבקרים גבריאל מוקד, פרופ' מיכאל הרסגור; עתונאים ואנשי ציבור כיאיר צבן, יצחק הירשברג (מאוחר יותר מייסדו ומנהלו של ביי"ס "רננים"), דב מירון, ראול טייטלבוים, פנחס גנוסר, צבי טימור, יעקב זילבר, עדינה ילין-טיבלום (בתו של יצחק ילין, מייסד "מוריה", "הד העם" ומעורכי "דואר היום"), מרדכי כספי, ברל באלטי, ליליה פתר, יצחק בנדיטר ואחרים. בזכות תרומתם, ועל אף האמצעים החומריים הדלים, הצליח "קול העם" להתמודד ברמתו העתונאית עם עתונים אחרים והכיל מדורים רבים ומגוונים החל באמנות, ביקורת וספורט וכלה במוסף מיוחד לילדים. בכמה תחומים – כמו ברפורטזיות – היה בבחינת חלוץ, שפילס דרך לאחרים. המשורר אלכסנדר פן היה עורך פעיל של המדור הספרותי, וכמעט מדי שבוע פרסם בעתון גם שירה פוליטית בנוסח "הטור השביעי" בתחיתת יו"ד-ח"ת. למעשה – ואולי הדבר אינו ידוע ברבים – פן היה חלוץ השירה הפוליטית בעתונות העברית. הוא היה הראשון, שפרסם ב"דבר", בתחיתת "תנו רבנן", את "הטור השביעי", שנתן אלתרמן העלה אותו מאוחר יותר לשיאי השירה הפוליטית האקטואלית. בשנות החמישים והשישים, היו "דבר" ו"קול העם" – בזכות אלתרמן ופן – העתונים העבריים היחידים, ששירה מסוג זה התפרסמה בהם בשיטתיות.

בהתאם לחשיבות שמק"י ייחסה לעתונה, שימש תמיד כעורכו הראשי של "קול העם" אחד מן המנהיגים הראשיים – מאיר וילנר, אסתר וילנסקה, צבי ברייטשטיין ומאו סוף 1956, במשך יותר מחמש עשרה שנה (מתוך עשרים ושלוש שנות קיומו כעתון יומי) – משה סנה. סנה לא ראה בכך תפקיד פורמלי. על אף עיסוקיו הרבים האחרים כחבר כנסת וכמנהיג מפלגתי, בילה סנה במערכת שעות רבות, כתב בכתב ידו המדויק, חסר המחיקות והתיקונים, מאות מאמרים ראשיים ומאמרים חתומים ובלתי חתומים, והדריך את חברי המערכת בעבודתם היומיומית. זאת עשה גם באמצעות השיחות השבועיות של המערכת, שהצראותיו בהן יכלו לשמש בית-ספר לגיתוח פוליטי וגם לעתונאות. יחסיו עם עובדי העתון ובכללם עם פועלי הדפוס, היו בלתי פורמליים לחלוטין. אופייני להם, למשל, שהסדר התימני (אשר, אגב, סידר גם את המאמרים ביידיש) הפסיק לעתים את סידור המאמר הראשי ויעץ לסנה לשנות ניסוח כלשהו. על פי רוב עצותיו נתקבלו. יותר מכל אדם אחר הטביע משה סנה את חותמו על "קול העם" במרבית שנות הופעתו. היה לו חלק מכריע בכך, שב-1965, במערכה הפנימית על דרכה של המפלגה הקומוניסטית, הציבו עובדי "קול העם", כמעט כאיש אחד, את העתון במחנה שחתר למפנה, אשר הביא לבסוף לפרישתו של רוק"ח.

האידיאלית הדמיונית של ברית המועצות לבין המציאות, היה זה במק"י בראש וראשונה "קול העם", שעיזב את הגישה החדשה, המאוזנת והביקורתית, כלפי ההנהגה הסובייטית.

מדי פעם היו גם גילויים של השאיפה התמימה, בייחוד של כתבים מקומיים מתנדבים, להטביע "חותם מעמדי" על כל ידיעה. על פי רוב, כתבות אלו נגנזו עוד לפני פרסומן, אך במערכת נפוצו עליהם סיפורי אנקדוטות. למשל, על כתב מתנדב מעיר שדה, אשר בידיעה על אשה שנדרסה על-ידי רכבת הרגיש, שהיתה זו רכבת-בוקר, שהסיעה פועלים לעבודתם. או אחר, עוד בתקופת המנדט, שדיווח בזעם, כי גנבים פרצו בלילה לרפת של יפת, גנבו את פרתו, אך "המשטרה הקולוניאלית, המדכאת את תנועת השיחורר בקניה" לא עשתה את הדרוש לתפיסתם... אך ברוב הגדול של המקרים, עתונאי "קול העם" עשו עבודה מקצועית מהימנה. דברי הפרשנות במאמרים נכתבו, כמובן, ברוח מפלגתית, אך הדיווחים על המאורעות נמסרו על פיה הכללים והנורמות העתונאיים המקובלים. לעתים קרובות גילה "קול העם" פתיחות רבה יותר מאשר עתונים מפלגתיים אחרים. "קול העם" היה תמיד מוכן, למשל, לפרסם במלואם, על בסיס הדדי, דברי פולמוס בין-מפלגתיים. הדבר לא יצא אל הפועל בדרך כלל, דווקא בגלל סירובו של הצד השני. אפשר אולי להסביר תופעה זו, האופיינית לתנועות רעיוניות מסוג הקומוניזם, בתחושת צדק כמעט משיחית, שאינה צריכה לחשוש מעימות כלשהו. במשך שנים התפרסם בעמודו המרכזי של העתון ראיון שבועי עם אישיות ציבורית מכל גווני הקשת הפוליטית – מיעקב ריפתין ועד מתתיהו דרובלס – ובכל אותה תקופה לא נתקבלה אפילו תלונה אחת על סילוף הדברים, סירוסם או השמטתם. העתונאים של "קול העם" לא כתבו על פי לחצים חיצוניים ולא עיוותו עובדות במודע. במבט לאחור ניתן לקבוע, כי במקרים מסוימים טעו בהערכתיהם, אך לא עשו שקר בנפשם.

סיכום קרן העתונות בחודש דצמבר, שאנו מפרסמים היום, מראה כי מילאנו את מטרותנו רק ב-79.4 אחוזים; להשלמת הקרן חסרים לנו למעלה מאלף לירות החיילים. מתוך השפלה והסניפיים צפת-טבריה – הם היחידים שמילאו את מכסתם.

מחזור	מכסה בל"י	הכנסה בל"י	%
חיילים	100	111.500	111.5
שפלה	500	500	100
צפת-טבריה	30	30	100
נצרת	450	406.200	90.2
ב.נ.ק.י.	150	123.050	82
ת"א-יפו	1.670	1.334.510	80.5
חיפה	1.050	825.625	78.6
דרום	500	351.750	70.4
ירושלים	400	240	60
עכו	150	40.050	26.7
סה"כ	5.000	3.972.685	79,4%

תכנים וידיים! זה החודש השני במסגרת תוכנית מעורבות של "קול העם" עולה ביצוע תכנית העבודה החדשה ויחד העתונות הקומוניסטית ו"קרן העתונות" – מגבית נוספת לעזרת "קול העם"

עצור!

את משה סנה

ביום 25 תמוז קימת המשפלה וי"ד
 מה מיוחדת, וכמי שמרית שונות
 הקואליציה, היתה המגא המחה בג'
 בול ירון אחד הנשואים המרכזיים
 של דיוג המשפלה.

ובדיוג ערכה יחידה גדול ששיטה
 אל מעבר לקני שלחתינהם עם
 ממלתי ירון, באור כמר חסן, עש'
 רות יבנה של דרוגים נוספו על קשרי
 הנוים המבועה של המוקדים האחר'
 רוגים.

משפלה, המשפלה דוחה את מניית
 של ראש המטה של משקיו אר"ם
 הנראל בוגם, לריגע מעשייתגמול
 על סעשיתגמול הירדניים. — והיש'
 נונה אישור לביצוע התקפה מדרום
 לירושלים, ספור הצבאי של, לפר'
 חג' מציי, כי ההתקפה נערכה עם
 עולה תגמול על רבח ארבעת החש'
 התנים כנינם לייצגתפרע ברמתי
 רחל ועל הריגה ואשה חן המוסב ה'
 חינה "מירוב", המשפלה היתה
 אימנה, התחליטה להשיך הישמה על
 מעשייתגמול, של נשיגה מחומי ה'
 הגנה הצבאית על שטח ישראל של
 יירוח לשם התקפה לשמה שוחוק ל'
 גבול ישראל.

הע"ה חייב לתת את דעתו על
 התוצאה הצפויה מן הדרך בה מר'
 ליכה אותו המשפלה, ולהשכיח את
 דעתו אם מוכן הוא לשאת בתוצ'
 אתה אלו, ובכך מעשייתגמול,
 אין (לא כלום) בינם ובין הגנה על
 בטחון ישראל ואזרחיה בטחון הא'

באיים הירדניים על משטר צבאי
 במסלכת ירון ולצמידות תוחה פד'
 קוח צבאי וכתוצאה מכך יבוסלו
 המחזירות.

דרכים ברזלים, האינטרס של האישי'
 פריאליום מבחון (מכריטי בעיקר)
 להוציא אש בגבול ישראל ירון לשם
 הכשרת התערבותו הצבאית, היינו
 הוסף את האינטרס הפנימי של מר'
 גיו בארפון הפלובה של רבתי-ממון
 לחסלים משפלה צבאי בלירנית ולמנוע
 את קיום המחזרות שיביאו לגבועון
 הכוחות האנטי-אימפריאליסטיים בעט'
 הירדני.

סכאן מוכן, כי הנוימים האנטי'
 אימפריאליסטיים בממלכת ירון אינם
 משוניים בהתקפות על ישראל, אלא
 הם מתנינים בהאספתהאש וההחזרת
 השקט של כנר כגבול עם ישראל
 עליכן קראו כל העתונים הירדניים
 אחרי הגשיחה של בן-גוריון ברחות
 ובגירנדל, להימנע ממעשייתגמול, ולא
 נורבלגרו: "על המשפלה" מורל;
 בירחיים מוסיפים הירדניים ל'
 נער הרוגם מהתקפותיהם האחר'
 נוח, רובך משדד ירון הירדני
 אמר היום, לפי שידול כראוי
 רמאללה, כי יריות החייל ברמת'
 רחל אינן מייצגות ביוסרעניים'
 ואופן את מדיניותה של ירון,
 בטאון מפ"ם, המקורב לחוגי הפמ'
 שלה, יודע אף לספר, כי "ישואיים"
 אינם סבורים שהמקורות אלה חן יחמה
 מל הלהיחוח הירדני ירון.

ינאליסטים הודים, המכונים לוח'
 נרכזה צבאית במחנה הקריגה, ולה'
 ככים של הוואסאליס הקולוניאליס'
 שים ברמתי-ממון, חשופים לשען לעם
 הירדני במאבקו לשתרוז לאומי, וה'
 מסהיום סכני גורדונו ביים המחזרות
 הקרוב.

עמדת ישראל
 במיעצת הביטחון

אם בקרב החוגים השליטים בישראל
 ראל מלכת סברה כי עלידי עשיית
 מבוקשם של שליטי המערב בגבול
 הירדני הם יזכו מדי אותם שליטים
 מרביים בתשנה תואש תשיש הש'
 ראל' מ'מלתי-ממון, תרי אין בעלי
 כנרה זו אלא מוסיפים איוול על
 זכאמה.

עצמותהמערב מעולם לא דאגו לוי'
 כוח הפיט הישראלי בתעלתהסואץ,
 מעולם לא הבייחו אותה, ואין להם
 שום כוונה להפסיק אותה בעתיד. כאשר
 את תלונת ישראל נגד מרבים לפני מר'
 בשנת 1961 הועמדה בירפנית אל מול
 מאבקו של העם המצרי לשינוי הצבא
 הכריטי מאזור התעלה, תרי קיפת לעלל
 את תלונת ישראל נגד מרבים לפני מר'
 עצרתהממון, היא השחמשה בבמנותה
 של ממלכת בן-גוריון ושרה לתת קלף
 בידתה, — אבל תיכף אחריון עובת'
 את ישראל לאנחות וגמ עכשיו — כמו
 שמשול מלונרון סיפור, למרובי" (26)
 חייך) — עובדה היא, כי בדיפנית ער'
 שת את כל פה שבאשרותה, כדי לנר'
 ית את הדועט כאלו היא תוחמה

האנוחה והחזית על נצחונה ישראל'
 העשיית לשית את האינטרס הלאומי
 שגנו בדיוג מפעתי-מבטחה, תא ח'
 אשר תלמב כשני ינקיים אלה:

(א) תשינה ישראל כוחותה הירבנות
 של מצרים להסאים את הסדרת השיש'
 במעלותהסואץ ולהפעיל אותה באורח
 עצמאי בתואם לעקרונ של תואש ה'
 שיש הבינלאומי בתעלה;

(ב) דרישה ישראל להבטיח לשפניותיה
 את תואש השיש בתעלתהסואץ, בתואם
 לכוחות כמות כל המדינות, עליפי הסדר
 מוסכם בין ישראל ובין מצרים.

לעומתהאם, כל הסיכה סכר ממשלת
 ישראל בעמדה בירפנית וצריפת ושפי'
 מדינותהמערב, הוורשית, מיקוח בני'
 לאומי' על התעלה והמקפכות, ארגון
 המשמששיש, תגרום אן נוק ממור ל'
 ישראל, נוק בגול ומכובל; המעורב
 יבעש כה ואת תוטרוד עם מצרים תר'
 חייב במר דית מכוניקים תואש השיש
 הישראלי לא יזכמה כדרך זה.

אם לרון לפי המאמר הראשי בגליון
 האחרון של "למרחבי", הרי מתעמתת
 נציבות ישראל לתמוך בעמדת בירפנית
 וצריפת, כלומר בעמדת האימפריאליסטית
 התקפית ביותר, הנהיכרין בטאון אר'
 ה"ע כגונה לא רק את תמיכה בירפני'
 מיעצות כנסותה הירבנות של מצרים,
 אלא תואש כגונה אף את העמדה המסורית
 של ממשלת ארצות-הברית תואש מרבים,
 כאילו הית שופרים של אייזיך אהרן

מבחינתה של מק"י, וגם מבחינתו של "קול העם", נצחון הקו החדש
 היה, באורח פאראדוקסלי, התחלת הסוף. לאחר הפילוג, התברר עד
 מהרה התקוות לרכוש את תמיכתה של ההנהגה הסובייטית או חלק גדול
 של התנועה הקומוניסטית. לאחר מלחמת ששת הימים, נקטה ההנהגה
 הסובייטית עמדה עוינת גלויה כלפי מק"י, שסימנים סמויים שלה היו כבר
 קודם לכן, כמו גירושו של כתב "קול העם", מרדכי כספי במוסקבה,
 בסתיו 1966. מפלגה קומוניסטית קטנה ומבודדת, התמיכה הבינלאומית
 היא לה כחמצן לנשימה. היא מאזנת במידת-מה את ההתנכליות, שהן
 מנות חלקה מבית. לאחר שמק"י התייצבה, בניגוד לעמדה הסובייטית,
 לימין מאבק הקיום של עם ישראל במלחמת ששת הימים, ניטלה ממנה
 כתוצאה מכך, התמיכה של רוב התנועה הקומוניסטית. בהדרגה ניטלה
 ממנה האמונה ביכולת הקיום העצמאי שלה לאורך ימים. המפלגה גם לא
 עמדה עוד בנטל המימון של הופעת העתון היומי. "קול העם" צימצם את
 מספר עמודיו, הקדים את שעת סגירתו וכאשר גם בכך לא היה די, היה
 לשבועון. כשבועון הופיע עוד לאיחודה של מק"י עם תנועת "תכלת
 ארום" וייסודה של תנועת "מוקד". יחד עם שמה של מק"י, נעלם אז מן
 הזירה הציבורית הישראלית גם "קול העם". עם היעלמו תם פרק מרתק,
 בעל צביון מיוחד בתולדות העתונות העברית בישראל.

★

ב"קול העם" עבדתי ברציפות מ-1953 עד להפסקת הופעתו ב-1974. קורות חיי הן חלק מקורות העתון. על כן, אינני מתיימר לכתוב עליו בלי מיטען רגשי וכלי מעורבות אישית, אם כי השתדלתי — והקוראים או החוקרים ישפטו באיזון מידה הצלחתי — לסקור את ההיסטוריה שלו ללא משוא פנים.

העורך סנה ואחד מאלפי המאמרים שכתב